

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

УДК 327:341.81/.83(091)(477.7)

Катерина Шакула

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ІНОЗЕМНИХ КОНСУЛЬСТВ НА ПІВДНІ УКРАЇНИ ВІД ХVІІІ ст. І ДО СЬОГОДЕННЯ

Україна – це молода держава, яка послідовно здійснює політику, спрямовану на європейську інтеграцію, що спирається на загальноприйняті принципи та цінності беззастережного дотримання прав і свобод людини [1]. Більше того, Україна прагне встановити тісну співпрацю з іншими державами, чому, якнайкраще, допомагають іноземні консульства. Саме тому ми вважаємо за доцільне висвітлити становлення інституту консульства у нашому регіоні, тобто на Півдні України від ХVІІІ ст. і до сьогодення на тлі історичних умов того часу.

На жаль, у цій сфері досить мало аналітичних напрацювань, які б цілком охоплювали становлення та розвиток консульських установ на Півдні України від їх заснування і до сьогодення, що й становить актуальність дослідження.

Серед дослідників, які займалися проблемами становлення та розвитку інституту консульства необхідно виділити праці російського правника-міжнародника Ф. Мартенса, який подає історію розвитку консульських установ на Сході у збірнику документів «О консулах и консульской юрисдикции на Востоке» [2; 9], а у збірці «Собрание трактатов и конвенций, заключенных Россией с иностранными державами. Трактаты с Австрией (1815-1849 гг.)» можна знайти головні трактати та конвенції укладені між Росією й Австрією протягом 1815-1849 рр.

У збірці «Собрание важнейших трактатов и конвенций заключенных Россией с иностранными державами (1774-1906)» [3; 9] В. Александренка можна знайти торговельні та політичні трактати, які були укладені Росією з країнами Західної Європи, Північними Сполученими Штатами Америки,

азійськими (Японія, Китай) та східними (Персія) країнами. З 1861 року почав друкуватися щорічник «Ежегодник Министерства иностранных дел» [4], який також є джерелом важливої інформації.

У дореволюційні часи з'являлись праці І. Блюндчі [5], А.П. Вейнера [6], Д. Наумова [7] та інших. Серед сучасних аналітичних робіт чи не єдиними у своєму роді та ґрунтовними можна назвати праці Л. Вовчук [8-10]. Так вона зазначає, що для того щоб отримати інформацію про хронологію та розвиток інституту консульства на Півдні України дослідникам перш за все доведеться працювати з першоджерелами, тобто документами, періодичною пресою, джерелами особового характеру (напр. листування) й іншими різноманітними матеріалами довідкового характеру, напр. ґрунтовне багатотомне видання «Полное собрание законов Российской империи», започаткованого у 1830 р. Тим не менш інтерес до даної теми посилюється, так періодично з'являються публікації у пресі Г. Черденченко.

Метою статті є висвітлити становлення інституту консульства, зробити короткий огляд здійснених досліджень і доповнити фактичний матеріал новою актуальною інформацією.

Станом на серпень 2012 року на території України знаходилося 132 іноземні представництва [12]. З них у Києві – 73 іноземних дипломатичних представництва (71 іноземних посольства, Республіка Перу – аташат з економічних і торгових питань, Йорданія – відділення Посольства), 21 Генеральне консульство, 76 Почесних консульств.

З них на Півдні України знаходяться 17 іноземних консульств в Одесі (консульства Білорусі, Болгарії, Вірменії, Греції, Грузії, Італії, Казахстану, КНР, Кіпру, Литви, Молдови, Німеччини, Пакистану, ПАР, Польщі, Росії, Румунії, Сирії, Туреччини), 5 у Сімферополі (консульства Вірменії, Естонії, Литви, Росії, Туреччини), 1 консульська установа у Севастополі (консульство Польщі).

Н.В. Пронюк подає наступне визначення: «Консульство – це установа, яка входить до системи органів зовнішніх зносин держави і представляє її на визначеній угодою території держави перебування, здійснюючи на ній захист прав та інтересів своєї держави, її громадян та юридичних осіб. Джерела його регулювання – це міжнародні договори і міжнародно-правові звичаї, а також національне законодавство держав» [13].

Консульські установи як закордонні органи зовнішніх зносин держави порівняно з дипломатичними представництвами мають свої особливості. У той час, як посольство займається у першу чергу вирішенням політичних питань (переговори, збір інформації про країну перебування), консульство здійснює контакти з місцевою владою, займається обслуговуванням громадян, вирішенням проблем у рамках законодавства й оформленням документів (візи, паспорти, нотаріальні документи, довідки й ін.).

Становлення та розвиток інституту консульства на Півдні України має свою історію. Період стрімкого розвитку припадає на середину XIX – початок XX ст.

На той час, як відомо, Південна Україна знаходилася у складі Російської імперії. Основною причиною їх виникнення була потреба іноземних держав у розвитку зовнішньої торгівлі та торгівельного мореплавства із цим регіоном, так у таких містах як Одеса, Миколаїв і Херсон з'являються консульські установи. Щоправда завдання консула дещо різнилися від сучасних. На той час основним його завданням було сприяння розвитку торгівлі між Російською імперією та його рідною країною. Відповідно до цього до його обов'язків входило: спостерігати за ситуацією на торгівельному ринку, стежити за якістю ввезеного товару та не допускати ввезення забороненого товару, здій-

снювати контроль над виконанням розпоряджень і дотриманням трактатів, а також інформувати уряд Російської імперії про рівень розвитку російської промисловості та повідомляти про всі зміни на ринку торгівлі, які потенційно можуть йому зашкодити.

З ходом історії у консула з'являються нові функції. Відтак консул приймає активну участь у розвитку приватного та військового мореплавства своєї держави на території іншої країни. Наприклад, він був зобов'язаний проінформувати іноземний екіпаж ф пасажирів корабля про місцеві звичаї даної країни, сприяти поверненню магросів, що втекли, а у випадку аварії особисто опікуватися усіма справами пов'язаними з інцидентом починаючи з ліквідації наслідків аварії і аж до допомоги хворим чи похованням загиблих [8].

Але консульські функції здобувають розгорнуте визначення лише із прийняттям першого консульського статуту у 1820 році [14]. Як зазначає Л. Вовчук [9], тогочасний консульський статут ґрунтувався виключно на кращих зразках західного міжнародного права. Отже, відповідно до першого консульського статуту, до юрисдикції консула входили наступні функції:

- забезпечення дотримання «прав і вигід Російського народу взагалі по торгівлі та мореплаванню» [10; 14]. Тут мають місце також такі функції як захист торгівельних інтересів своєї країни, підтримка та надання протекції підданам його країни, які перебували на території даної країни. Щоправда, що стосується підтримки підданих, то у цьому випадку зустрічались не поодинокі випадки шахрайства;

- консул допомагав підданам у випадках нещастя, захищав їх самих, їх судна та власність, відстоював права та свободу;

- зобов'язувався бути присутнім під час проведення всіх урочистих подій і релігійних свят у місті перебування;

- консул мав право реєстрації актів громадянського стану (свідectво про народження, одруження, смерть), а також був головним посередником «в усіх позовах і сварках по справах торговельних і до торгівлі стосовних».

Він мав сприяти припиненню «миролюбним образом усіх суперечок і незгод, що

можуть відбутися між тими, що оселилися у місці його перебування або приїжджаючими туди торговельними людьми російськoпідданими» [10; 14].

В останню чверть XIX – початок XX ст. становище світової торгівлі змінюється: з'являються нові країни, які могли стати загрозою для традиційних експортно-импортних шляхів, конкурентна боротьба значно ускладнюється, міжнародні торговельні договори починають укладатися із значно більшими конвенційними поступками в основу яких були вкладені сепаратні договори.

Економічна ситуація у Російській імперії на той час також суттєво змінюється: відбулося прискорення промислового розвитку та зміцнення ринкових відносин у сфері сільського господарства, а російські приватні компанії, які вже значно зміцнили свої позиції, прагнули вийти на міжнародний ринок.

У 1891 р. російський уряд намагається надати підтримку російській зовнішній торгівлі. У 1895 р. при Міністерстві внутрішніх справ було створено комісію, завданням якої було з'ясування причин падіння цін на російську сільськогосподарську продукцію та пошук виходу із ситуації. Комісія дійшла висновку, що у цій ситуації якнайкраще їм зможуть допомогти іноземні консули. Як результат було розширено повноваження російських консулів, які мали слідкувати за всіма вантажами, що приходили на іноземний ринок, а також вивчити умови хлібної торгівлі.

На початку XX століття ситуація на торговельному ринку погравлюється. З метою захисту торгово-промислових інтересів російське МЗС вводить нові спеціальні функції консула. Відтак консул зобов'язувався вивчати місцеві економічні, торговельні та промислові умови й вжити заходів до того, щоб бути постійно обізнаними: про фірми що займаються привозом з Росії, або про причини, чому іноземні товари користуються більшим попитом ніж російські, про нові виробництва, що виникають в округах, а також їх розвиток, про розвиток телеграфів і телефонів, про стан сільського господарства, про скотарство, вивіз і привіз худоби.

Під час Першої світової війни в юрисди-

кцію консулів входить висвітлення основних подій на місцях. Консули повідомляли уряд про різного роду заворушення, гуманітарні операції й інші місцеві події.

Так, у 1917 р. консул США в Одесі Рей неодноразово телеграфував, що населення південної Росії потерпає від голоду і просив допомоги.

Отже, можна сказати що у період кінця XIX – поч. XX ст. консульська служба відіграє важливу роль у розвитку торгівлі та торговельному мореплаванні на Півдні України. У період з 60-х років XIX ст. і до початку Першої світової війни на території Південної України з'являються консульські установи Великобританії, Франції, Іспанії, Австро-Угорщини, Італії, Бельгії, Нідерландів, Німеччини, Греції, Румунії, Сербії, Туреччини, Японії, Китаю, Португалії, Данії, Персії, Бельгії, Швеції і навіть Бразилії. Тобто у регіоні діяли представництва більше 20-ти держав.

Як зазначає Л. Вовчук, у розвитку торговельних і морських галузях півдня України не останню роль відіграли консульські установи Одеси, Миколаєва та Херсона. Адже діючи на цій території консульства стимулювали їх внутрішній розвиток, сприяючи будівництву різних заводів, фабрик, залізниць тощо [8].

Після Лютневої та Жовтневої революцій міжнародні зв'язки України значно послаблюються, хоча у перші роки радянської влади виникли сприятливі умови для налагодження економічних і політичних відносин України з іноземними державами. У 1920-1922 рр. Австрія, Польща, Італія, Німеччина, Франція, Туреччина, Чехословаччина, Болгарія, Угорщина визнають народний уряд України і встановлюють із нею дипломатичні відносини. Було підписано понад 60 міжнародних угод і договорів з великими державами Європи, а урядові делегації України взяли участь у різноманітних міжнародних конференціях [15].

Договір про створення СРСР (30 грудня 1922 р.) обмежив права союзних республік, у тому числі України, на здійснення відносин з іноземними державами та забезпечення власних зовнішньополітичних інтересів, які передавалися віднині загальносоюзним зовнішньополітичним органам. Був створе-

ний Наркомат іноземних справ СРСР, до складу якого входили українські представники, де вони мали можливість вирішити конкретні питання, що стосувалися специфічних інтересів України у тих чи інших іноземних державах.

Згодом на території України створюється Інститут уповноваженого Міністерства закордонних справ СРСР, у той час як українських представників було виключено зі складу союзних дипломатичних місій в Австрії, Італії, Англії, Канаді, Німеччині, Польщі, Туреччині, Литві. Тобто, у період 30-х років, коли влада у Радянському Союзі стає централізованою, союзні республіки повністю було позбавлено будь-якого впливу не те що на зовнішньополітичну діяльність СРСР, але і на внутрішнє самоврядування.

Ситуація змінюється лише у повоєнний період. Починаючи з 1944 р. Україна, а саме представники Президії Верховної Ради Української РСР і республіканського уряду беруть активну участь у міжнародних відносинах, а саме у створенні та підписанні низки міжнародних документів у зв'язку з закінченням війни. Україна та Білорусь були представлені як окремі республіки. Офіційно це було вмотивовано тим фактом, що вся територія України постраждала від воєнних дій і знаходилась довгий час під німецькою окупацією, тому Україні було надано почесне місце у низці міжнародних подій [16].

Зокрема, Українська РСР стала однією з держав-засновниць Організації Об'єднаних Націй, та постійним членом її важливих спеціалізованих установ: ЮНЕСКО, МАГАТЕ (Міжнародного агентства з атомної енергії), ЮНІДО (Організації з питань промислового розвитку), МОП (Міжнародної організації праці). Більше того, було засновано постійні представництва України при ООН у Нью-Йорку, при відділеннях ООН у Женеві та Парижі. Постійна особиста участь представників і делегацій України у діяльності асамблей, конгресів і конференцій ООН, міжнародних організацій, асоціацій, об'єднань та інших міжнародних форумів мала важливе значення для розширення міжнародних зв'язків, підписавши загалом майже 170 міжнародних угод. Але

двосторонніми ці договори й угоди назвати не можна, адже, будь-які відносини з іноземними державами здійснювали винятково органи Союзу РСР. У цей час на території України знаходились певні іноземні консульства, проте вони були акредитовані Міністерством закордонних справ СРСР, тож фактично Україна не мала дипломатичних зв'язків із жодною країною світу [15-16].

Відновлення України, як рівноправного суб'єкта міжнародного спілкування стає можливим лише після прийняття Декларації про державний суверенітет України (16 липня 1990 р.) У десятому розділі документа під назвою «Міжнародні відносини» зазначено: Україна як суб'єкт міжнародного права «здійснює безпосередні зносини з іншими державами, укладає з ними договори, обмінюється дипломатичними, консульськими, торговельними представництвами, бере участь у діяльності міжнародних організацій в обсязі, необхідному для забезпечення національних інтересів у політичній, економічній, екологічній, інформаційній, технічній і спортивній сферах. Україна виступає рівноправним учасником міжнародного спілкування, активно сприяє зміцненню загального миру і міжнародної безпеки, бере участь у загальноєвропейському процесі та в європейських структурах».

Далі була прийнята низка важливих у сфері міжнародних відносин документів, Постанова Верховної Ради «Про чинність міжнародних договорів на території України» (10 грудня 1991 р.), «Основні напрями зовнішньої політики України» (2 липня 1993 р.), 28 червня 1996 р., тексту Конституції України. У ст. 18 Конституції України, зокрема, наголошено: «Зовнішньополітична діяльність України спрямована на забезпечення її національних інтересів і безпеки шляхом підтримання мирної та взаємовигідної співпраці з членами міжнародного співтовариства за загально визнаними принципами і нормами міжнародного права».

Упродовж 1992 р. Україну визнали 132 держави, з яких 106 відразу встановили дипломатичні зв'язки з Україною. Станом на 1 січня 1997 р. Україну визнали 154 держави. Важливе значення для міжнародного визнання України мав вступ до впливових міждержавних організацій. Станом на 1 сі-

чня 1997 р. Україна була членом 47 міжнародних міжурядових організацій [17].

Консульські установи сприяють розвиткові дружніх відносин України з іншими державами, розширенню економічних, торговельних, науково-технічних, гуманітарних, культурних, спортивних зв'язків і туризму.

При написанні статті була здійснена спроба систематизувати всю інформацію щодо даної теми. Тема є актуальною, адже консульські установи були не лише осередком міжнародних відносин, а й стимулювали внутрішній розвиток Півдня України. У цьому регіоні перші консульські установи з'явилися у XVIII столітті і вже у другій половині XIX ст. існувало більше 20 іноземних консульств, їх виникнення було пов'язане перш за все з потребою розвитку торгово-економічних зв'язків, але на місцях їх функції були значно ширшими. Період другої половини XVIII – початок XX ст. є певним етапом становлення та розвитку інституту консульства у південному регіоні. У цей час діючі на даній території консульства стимулюють її зовнішній і внутрішній розвиток, сприяючи, через залучення приватних інвестицій консулів, будівництву різних заводів, фабрик, залізниць тощо.

Зі вступом України до Радянського Союзу інститут іноземного консульства занепадає. У повоєнні роки Україна бере участь у діяльності асамблей, конгресів і конференцій ООН, міжнародних організацій, асоціацій, об'єднань та інших міжнародних форумів, хоча участь була скоріше символічною, адже будь-яка міжнародна діяльність контролювалася радянським урядом. Відновлення України, як рівноправного суб'єкта міжнародного спілкування стає можливим лише після прийняття Декларації про державний суверенітет України (16 липня 1990 р.). Станом на серпень 2012 року на півдні України діють 23 іноземних консульства.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Указ Президента України про затвердження Стратегії інтеграції України до ЄС від 11 червня 1998, №615/98 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>
2. Мартенс Ф. О консулах и консульской юрисдикции на Востоке / Фёдор Фёдорович Мартенс. – СПб.: Тип. Министерства Путей

Сообщения (А. Бенке), 1873. – 599 с.; Мартенс Ф. Собрание трактатов и конвенций, заключенных Россией с иностранными державами / Фёдор Фёдорович Мартенс. – Т.IV (Часть I: Трактаты с Австрией, 1815-1849). – СПб.: Тип. Министерства Путей Сообщения (А. Бенке), 1878. – 601 с.

3. Александренко В.Н. Собрание важнейших трактатов и конвенций заключенных Россией с иностранными державами (1774-1906) / Василий Никифорович Александренко. – Варшава: Тип. Варшавского Учебного Округа, 1906. – 585+VI с.

4. Ежегодник МИД. 1913. – СПб.: Тип. Трепке и Фюсно, 1913. – 205 с.; Ежегодник МИД. – 1908. – СПб.: Тип. Трепке и Фюсно, 1908. – 203 с.

5. Блончли И. Современное международное право, изложенное в виде кодекса / Иоганн Каспар Блончли. – М.: В тип. Индриха, 1877. – 561 с.

6. Вейнер А.П. Консулы в христианских государствах Европы и Североамериканских Соединенных Штатах / Петр Аркадьевич Вейнер. – СПб.: Тип. кн. В.П. Мещерского, 1894. – 251 с.

7. Наумов Д. Консульское право Европы и Америки / Дмитрий Алексеевич Наумов. – М.: В тип. Степановой, 1856. – 224 с.

8. Вовчук Л.А. Практика консульских установ у Південному регіоні (друга половина XIX – початок XX ст.) / Людмила Анатоліївна Вовчук // Краєзнавство. – 2009. – №3-4. – С.234-240.

9. Вовчук Л.А. Джерела до історії консульських установ іноземних держав на Півдні України (кінець XVIII – початок XX століття) / Людмила Анатоліївна Вовчук // Історичний архів. Науковий студії: збірник наукових праць. – 2012. – Вип.9. – С.101-106.

10. Вовчук Л. Основні напрямки діяльності іноземних консульств на Півдні України у другій половині XIX – початку XX ст. (на прикладі Миколаєва) / Людмила Анатоліївна Вовчук // Емінак: науковий щоквартальник. – 2007. – №2 (жовтень-грудень). – С.90-97.

11. Барчак А.П. Це було, було... / А.П. Барчак // Південна правда (Миколаїв). – 1991. – 30 квітня. – С.3; За квартиру консул должен // Родной причал (Николаев). – 2000. – 13-19 сентября (№37).

12. Міністерство закордонних справ України. Офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mfa.gov.ua/mfa/ua/publication/content/1859.htm>

13. Пронюк Н.В. Сучасне міжнародне право: навч. посібник / Н.В. Пронюк. – К.: КНТ, 2010. – 280 с.

14. Устав для консулов Его Императорского Величества, пребывающих в Европе и Америке. – СПб.: Троппау, 1820. – 13 с.

15. Бойко В. УРСР в структурах ООН у післявоєнні роки // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії / Вікторія Олександрівна Бойко // Збірник наукових праць. Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. – 2010. – №20. – С.48-50.

16. Гетьманчук М.П. «Політологія: Навчальний посібник» // М.П. Гетьманчук. – Львів, 2005. – С.22-23.

17. Коваль М.В. и др. История Украины. – К.:

«Радуга», 1992. – С.415.

18. Указ Президента України про консульський статут України від 2-го квітня 1994 року, №127/94.

[Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>

Катерина Шакула *Становлення та розвиток іноземних консульств на території України від другої половини XVIII ст. і до сьогодення*

Запропонована стаття висвітлює розвиток іноземних консульств від XVIII ст. і до сьогодення у південному регіоні України, а також містить короткий опис історичних умов того часу. Новизна статті зумовлена недостатньою кількістю аналітичних опрацювань з даної теми.

Ключові слова: консульство, консул, торгово-економічні зв'язки, міжнародна арена, Південь України

Екатерина Шакула *Становление и развитие иностранных консульств на территории Украины от второй половины XVIII в. и до сегодня*

Статья освещает развитие иностранных консульств с XVIII в. и до настоящего времени в южном регионе Украины, а также содержит краткое описание исторических условий того времени. Новизна статьи определена недостатком аналитических работ по данной теме.

Ключевые слова: консульство, консул, торгово-экономические связи, международная арена, Юг Украины

Catherine Shakula *Formation and development of foreign consulates in the territory of Ukraine from the second half of the XVIII century and to present*

Article covers the development of foreign consulates at the period of time from XVIII century and to present days in the South of Ukraine and sketchy description of the historical background of this period of time. The novelty of this article is that there are not many issues on this theme.

Keywords: consular service, consul, trade and economic relations, the international arena, South of Ukraine

Рецензенти:

Тригуб П.М., д.і.н., професор

Кривошея І.І., к.і.н., доцент

Надійшла до редакції 07.09.2012 р.